

Hız. İbrahim (a.s.)'ın Gökcisimleriyle Monoloğunun İşari/Tasavvufî Yorumu

Ahmet Atlı

Yrd. Doç. Dr., Bozok Üni., İlahiyat Fak.

Özet

Bu makalede, Hz. İbrahim (as.)'ın gökcisimleriyle monoloğuna dair kıssası, işari/tasavvufî açıdan ele alınıp değerlendirilmiş, konuyla ilgili zahirî yorumlara ise kısaca değinilmiştir. Söz konusu kıssada Hz. İbrahim; sırasıyla yıldız, ay ve güneşi gördüğünde "Rabbim budur." demiş, ancak bunlar batıp gözden kaybolunca, fani ve geçici şeylerin rab olamayacağını anlamış ve Hakk'a yönelmiştir. "Rabbim budur." sözünden yola çıkan bazı müfessirler, Hz. İbrahim'in kısa bir süre de olsa gökcisimlerini Rab edindiğini öne sürerken, bazıları Hz. İbrahim'in bu sözü kavmiyle tartıştığı sırada gökcisimlerine tapınmanın manasızlığını ortaya koymak amacıyla farazi olarak söylediğini ve bunun bir tartışma yöntemi olduğunu dile getirmişlerdir. Sufiler ise, Hz. İbrahim'in gökcisimleriyle monoloğunu işari/tasavvufî açıdan ele alıp yorumlamış ve tasavvuf kavramlarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Sufiler tarafından söz konusu kıssa, Hz. İbrahim'in seyr-i sülûk esnasında yaşadığı manevî bir tecrübe olarak değerlendirilmiş, kıssada geçen gökcisimlerine mecaz anlamlar yüklenmiş; yıldız, ay ve güneş, kul ile Allah arasında bulunan ve sufinin manevî yolculukta ilerleyebilmesi için aşması gereken nurani perdeler olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. İbrahim, İşari tefsir, Tasavvufî tefsir, Seyr-i sülûk

sıfatların onda birleşmiş olmasından veyahut Hakk'ın onun suretinin vücuduna yayılmış olmasından kaynaklandığını belirtir.³ Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.

Giriş

Kur'an'da kendisinden çokça bahsedilen peygamberlerden biri olan Hz. İbrahim; sadece Müslümanlar tarafından değil, Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından da "en büyük ata ve temel referans noktası" kabul edilmiş,¹ onun şahsiyeti ve sahip olduğu nitelikler hep takdir edile gelmiştir. Hatta Hz. İbrahim'in çocukları olduklarını söyleyen ve ona bağlılıklarını dile getiren Arap müşrikleri de onun faziletini itiraf etmişlerdir. Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) deyişiyle, "Bu büyük makam, böyle âlemdeki insanların çoğunun fazilet ve yüksek mertebesini itiraf etmesi şerefi, halilullah olan Hz. İbrahim (as.) kadar hiç kimsese nasip olmamıştı."²

Bilindiği gibi Hz. İbrahim, halilullah yani Allah'ın dostudur. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240); Hz. İbrahim'e dost anlamına gelen "Halîl" sıfatının verilmesinin, Allah'ın zatının nitelendiği bütün

1. Ömer Faruk Harman, "İbrâhîm", *DİA*, (İstanbul 2000, Türkiye Diyanet Vakfı,) XXI, 266.

2. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, (Ankara 1995, Akçağ Yay.), III, 385.

3. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. M. Nuri Gençosman (Birinci Basım, İstanbul 2007, Ataç Yay.), s. 67.

KAYNAKÇA

Atlı, Ahmet, "Hz. İbrahim (as.)'ın Gökcisimleriyle Monoloğunun İşari/Tasavvufî Yorumu", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 7 (2015/7), ss.125-143.

1194/1780) ise, dostluk anlamına gelen “hullet”in, Hz. İbrahim’in makamı olduğunu ve gayb âleminde gizli olan bu dostluğun (hulletin) semeresinin de marifet olduğunu ifade eder.¹

Tevhid ile şirk arasındaki mücade- lenin sembolü, Allah’a boyun eğme- nin ve teslimiyetin nişanesi olan Hz. İbrahim’e, Kur’an-ı Kerim büyük bir önem atfeder ve onu peygamberler ara- sında özel bir konuma yerleştirir. Çün- kü Hz. İbrahim; Mekke şehrini kuran, Kâbe’yi ilk imar eden ve hac ibadeti- nin ilk uygulayıcısı olan peygamber- dir. Kur’an-ı Kerim’de, müşrikler put- ları terk etmeye ve bir olan Allah’a kul- luk etmeye davet edilirken, hakiki tev- hid yolunu takip eden Hz. İbrahim refe- rans gösterilmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi, bu onun cahiliye Arapları tarafından bir “ata” olarak görülmesin- den kaynaklanmaktadır. Ayrıca Ehl-i Kitap’ın İslam’a karşı yönelttiği iddia- lara verilen yanıtlarda da, Kur’an’ın tem- mel prensiplerinin referans kaynağı ola- rak bazen Hz. İbrahim öne çıkarılır ve onun Yahudi veya Hıristiyan olmadığı, ancak hanîf bir mümin olduğu belirtile- rek, Ehl-i Kitap’ın iddiaları çürütülür.²

Kur’an’da özellikle Hz. İbrahim’in gönderildiği toplumda saf tevhit inan- cını yaymak için gösterdiği çaba ve üs-

tün gayretlere dikkat çekilmekte ve bir- çok ayette “hanîf” oluşu vurgulanmak- tadır. Hanîf oluşunun yanı sıra Hz. İb- rahim; sıddîk,³ halîm,⁴ evvâh,⁵ münîb⁶ ve halîl (dost) gibi sıfatlarla da nitelenmek- tedir. Hz. Muhammed (sas.) hakkında Kur’an’da geçen ve güzel örnek manasına gelen “üsve-i hasene” tabirinin Hz. İbra- him (as.) hakkında da kullanıldığı görül- mektedir. Bununla birlikte, Kur’an’ın Hz. İbrahim ile ilgili anlatımlarında Allah’ın ona vahyedip kitap vermesi; Kâbe’yi in- şa etme görevini vermesi; babası için ba- ğışlanma dilemesi, ancak onun Allah’ın düşmanı olduğunu anladıktan sonra on- dan uzaklaşması; putperestlerin putları- nı kırmasıyla birlikte ateşe atılması, fakat Allah’ın emriyle ateşin onu yakmaması; ihtiyarlık zamanında çocuk sahibi olaca- ğının müjdelenmesi; ölümler nasıl diril- tildiğini görmek istemesi ve bununla ilgi- li yaşadığı tecrübe; gök cisimleriyle mo- noloğu gibi konular yer almaktadır.⁷

3. Sıddîk, bütün sözlerinde, fiillerinde ve hâllerinde doğru olan kimseye denir. Ebu’l- Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzîn el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. M. Zerîk-A. A. Baltacı (İkinci Basım, Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), s. 211.

4. Halîm, istediği zaman her şeyi yapabilecek güce sahip olduğu hâlde, öfkesini dizginleyen ve ona hâkim olan kimsedir. Toshihiko Izut- su, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: AÜİF Yay., 1975), s. 195-196.

5. Evvah, çok ah eden, çok hüznü, çok dua eden, çok ağlayan, merhametli, rikkatli, tes- bih eden, fakih vb. anlamlara gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Üçüncü Basım, Beyrut 1419/1999, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l- Arabî), I, 274; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l- Muhît* (Sekizinci Basım, Beyrut 1426/2005 Muessesetü’r-Risâle), s. 1242.

6. Münîb, inabe sahibi olan yani Allah’a yönelen, taate dönüş yapan, tövbe eden ve tövbeyle Allah’a dönen kimse vb. manalara gelmekte- dir. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 319.

7. Bkz. 2/Bakara, 123-133, 134-136, 260; 3/

1. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, (İstanbul 1984, Kit-San Yay.), s. 462.

2. Bkz. 60/Mumtehine, 4; 2/Bakara, 125-127, 130-131, 135; 14/İbrâhîm, 35; 22/Hacc, 26-27, 78; 3/Âl-i İmrân, 65-68, 95; 4/Nisâ, 125; 6/En’âm, 161; 16/Nahl, 120-123. Kur’an’da Hz. İbrahim portresi hakkında ayrıca bkz. Ze- kerîya Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, *EKEV Akademi Dergisi*, XIV (2003), s. 61-63.

Bunlar arasında özellikle üzerinde en çok tartışılan konunun, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle monoloğu meselesi olduğu söylenebilir. Kur'an'ın ilgili ayetlerinde anlatıldığına göre; Hz. İbrahim gökyüzünde yıldız, ay ve güneşi gördüğü zaman, sırasıyla bu gök cisimleri için "Rabbim budur." demiş; fakat bu cisimler kaybolduğunda batıp giden şeylerin Rab olamayacağını belirtmiştir. Gerçekten, Hz. İbrahim bu gök cisimlerini, kısa bir süre de olsa, tanrı edinmiş midir ya da yıldız, ay ve güneşle olan monoloğu putperest olan kavmine tevhid inancını anlatmak üzere giriştiği bir tartışma yöntemi ve muhakeme tarzı mıdır yoksa, tasavvufi açıdan bakıldığında, Hz. İbrahim'in seyr-i sülûk esnasında yaşadığı manevi bir tecrübe midir? Bu konuyla ilgili olarak rivayet ve dirayet tefsirlerine dayalı birçok çalışma yapıldığı ve bu meselenin tutarlı ve mantıklı bir izahının yapılabilmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılan bu çalışma ve değerlendirmelerde, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle monoloğunu ihtiva eden ayetlerin zahirî boyutu ele alınıp tartışıldığı hâlde, işari/tasavvufi boyutunun ihmal edildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu çalışmamızda, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle monoloğunun gerek işari tefsirlerde¹ gerekse

tasavvuf kaynaklarında nasıl yorumlandığını ele alıp değerlendireceğiz. Ancak bunun öncesinde müfessirlerin bu konuda yaptıkları zahirî yorum ve değerlendirmelere kısaca göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

A) Hz. İbrahim'in Gök Cisimleriyle Monoloğunun Zahirî Yorumu

Kur'an-ı Kerim'in özellikle Mekkî surelerinde, Hz. İbrahim'in Allah'a şirk koşmanın bir türü olan putperestliğe karşı mücadele ettiği ve tevhid inancını yerleştirmek için çaba gösterdiği, gök cisimlerine ve bunların sembollerini ortaya koyarak fayda ve zarar vermesi mümkün olmayan bu cisimlere tapmayı terk etmeleri konusunda kavmini uyardığı anlatılır.² Konumuzla ilgili ele alacağımız ayetlerin geçtiği En'âm suresi de –birkaç ayet dışında– Mekkî surelerdendir.³ Çalışmamıza konu olan söz konusu ayetlerin meali şöyledir:

"Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü ve 'Rabbim budur.' dedi. Yıldız batınca, 'Batanları sevmem.', dedi. Ay'ı doğarken görünce, 'Rabbim budur.' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapar topluluklardan olurum.' dedi. Güneşi do-

Âl-i İmrân, 67, 84, 95, 97; 4/Nisâ, 125; 6/En'âm, 75-79, 161; 9/Tevbe, 114; 11/Hûd, 75; 15/Hicr, 51-55; 16/Nahl, 123; 19/Meryem, 41, 47; 21/Enbiyâ, 51-73; 26/Şuarâ, 86; 51/Zâriyât, 28; 60/Mumtehine, 4.

1. İşari tefsir, bir sufinin seyr-i sülûk neticesinde kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanarak ve zahirî anlamına ters düşmeyecek şekilde birtakım gizli manalar vererek Kur'an ayetlerini yorumlamasıdır. İşari tefsir hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş,

İşârî Tefsir Okulu, (AÜİF Yay., 1974), s. 19-21; Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", DİA, (İstanbul 2001, Türkiye Diyanet Vakfı, XXIII, 424-428.

2. Ömer Faruk Harman, "İbrâhîm", DİA, XXI, 269.

3. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 311.

ğarken görünce de 'Rabbim budur, zira bu daha büyük.' dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştüğünüz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."¹

Yukarıdaki ayetlerde Hz. İbrahim'in dilinden dökülen "Rabbim budur." sözünün hangi manayı ifade ettiğini tespit etmek için müfessirlerin yaptığı yorum ve değerlendirmelere göz atıldığında, çeşitli bakış açılarıyla karşılaşılır. Eğer sufilerin yaptığı işari/tasavvufi izahlar bir kenara bırakılacak olursa, rivayet ve dirayet tefsirlerinde ortaya konan yorum ve değerlendirmeleri genel olarak ikiye ayırmak mümkündür:

128 Birincisi; Hz. İbrahim'in söz konusu gök cisimlerini (yıldız-ay-güneş) kısa bir süre de olsa Rab olarak kabul ettiğini öne süren görüştür.² Buna göre Hz. İbrahim; peygamberliğinden önceki dönemde, çevresindeki varlıklar üzerinde tefekkür etmiş, bu varlıklardan yola çıkarak kendini ve tüm evreni yaratan bir rab arayışına yönelmiştir. Bu arayış esnasında gökyüzünde gördüğü yıldız, ay ve güneşten etkilenecek bunların rab olabileceğini düşünmüş; fakat bunların batıp gözden kaybolduklarını görünce, zevale, batıp sönmeye mahkûm olan varlıkların rab olamayacağını idrak etmiş; eserden müessire, bir başka deyişle, yaratılmışlardan yola çıkarak

1. 6/En'âm, 75-79.

2. Örnek olarak bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, thk. Ahmed Abdürrâzık el-Bekrî vd. (İkinci Basım, Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), IV, 3237-3240; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, (Milliyet Yay., 1995), II, 908.

tek olan yaratıcı fikrine ulaşmıştır. Dolayısıyla bu görüş açısından söz konusu ayetler, Hz. İbrahim'in tevhid inancına ulaşmadan evvel yaşadığı bir tefekkür sürecini dile getirmektedir.³

Birinci yorumu tercih eden müfessirlerin görüşlerine dayanak noktası olarak "kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunun gösterilmesini" ve Hz. İbrahim'in "Rabbim budur." ve "Ben batanları sevmem." sözünün ifade ettiği lâfzî manayı esas aldıkları görülmektedir. Bu manaya göre Hz. İbrahim, gök cisimleri üzerinde tefekkür edip akıl yürüterek-istidlal yoluyla- tevhid inancına ulaşmıştır.⁴

İkincisi; Hz. İbrahim'in putperest olan kavmine tevhid inancını tebliğ etmeye çalıştığı esnada giriştiği bir tartışma yöntemi ve muhakeme tarzı olduğunu ileri süren görüştür.⁵ Bu görüşü benimseyenler, Hz. İbrahim'in "Rabbim budur." sözünün, "Bu mu benim Rabbim!" veya "Sizin zannınıza göre işte Rabbim!" şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmişlerdir. Başka bir deyişle, Hz. İbrahim bu sözü, çevresindeki insanlarla tartıştığı sırada, gök cisimlerinin rab olabilmesinin imkânsızlığını kanıtlamak için bir faraziye olarak söylemiştir. Zira bir kimsenin muhatabının

3. Zekeriyâ Pak, "Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?", s. 64.

4. Zekeriyâ Pak, agm., s. 65.

5. Örnek olarak bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâ-tîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, (Birinci Basım, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), XIII, 49-58; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. (Birinci Basım, Kahire 1421/2000, Muessesetu Kurtuba,), VI, 97-99; Elmalılı M. Hamdi Yazır, age., III, 389-390.

düşüncesine iştirak etmemekle birlikte, önce onunla hemfikir görünüp sonra da muhatabının düşüncesinin yanlış olduğunu kanıtlamak için deliller ortaya koyarak onu ikna etmeye çalışması tartışma yöntemlerinden birisidir. “İbrahim, yıldızlara baktı ve ‘Ben hastayım.’ dedi.”¹ ayetinin yorumunda da² Hz. İbrahim’in benzer bir yöntemi kullandığı ifade edilmektedir.³

İkinci yorumu tercih eden müfessirler, tespit ettikleri bazı hususları görüşlerine delil sunmaktadırlar. Buna göre, Hz. İbrahim’in gök cisimleriyle monoloğuna dair kıssanın babasına yaptığı uyarı ile başlaması, Hz. İbrahim’in baştan itibaren tevhid inancına sahip olduğuna işaret etmektedir. Dahası, Hz. İbrahim, gök cisimlerini ilk defa görüyor değildir. Bu yüzden daha önce gökyüzünde gördüğü yıldız, ay ve güneşten haberdar olduğu hâlde, görünüşte ay ve güneşten daha küçük olan yıldızla “*Rabbim budur.*” demesi, akla uygun bir davranış olamaz. Yine onun güneş için “*Rabbim budur.*” demesinden evvel, ayın batışının peşinden söylediği “*Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum.*” ifadesi de önceden onun Rabbinin tanıdığına delalet eder. Kıssanın sonunda yer alan “*İşte bu, kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimizdir.*”⁴ ayetinde, Hz. İbrahim’e bazı bilgilerin verildiğinin belirtilmesi de onun “*Rabbim budur.*” sözünü bir faraziye ve tartışma yöntemi olarak kullandığını

1. 37/Sâffât, 88-89.

2. Bu ayetin tefsiri için bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *age.*, VI, 210-211.

3. Zekeriyâ Pak, *agm.*, s. 64-65.

4. 6/En’âm, 83.

göstermektedir.⁵ Dolayısıyla bu görüşe göre Hz. İbrahim, peygamberliğinden önce ve sonra gök cisimlerini rab edinmemiş, baştan itibaren tevhid inancına sahip olmuştur.

B) Hz. İbrahim’in Gök Cisimleriyle Monoloğunun İşari/Tasavvufi Yorumu

Konuyla ilgili ayetlerin başında, Hz. İbrahim’e yerin ve göklerin melekûtunun gösterildiğinden bahsedilmektedir. Melekût kelimesi Kur’an-ı Kerim’de, iki ayette “göklerin ve yerin melekûtu”, diğer iki ayette ise “her şeyin melekûtu” şeklinde olmak üzere dört yerde geçmektedir.⁶ Kur’an’daki kullanımlarına ve tefsirlerde ona yüklenen anlamlara bakıldığında, melekût kelimesinin, Allah’ın âlemdeki sonsuz kudret ve tasarrufunu, ezeli ve ebedî saltanat ve hâkimiyetini ifade ettiği görülmektedir.⁷

Saltanat, izzet, hükümlerlik, Allah’ın mülkü gibi anlamlar taşıyan melekût kelimesi,⁸ ruhlara ve nefislere ait olan gayb âlemini ifade eder.⁹ Zahir âlemde melek kelimesini kullanan sufiler, batin âlemde melekût kelimesini kullanmışlardır. Arzdan arşa kadar her şey melekût âleminin içinde yer alır.¹⁰ Sufiler; merâtib-i vücûd, merâtib-i kül-

5. Zekeriyâ Pak, *agm.*, s. 65-66.

6. 6/En’âm, 75; 7/A’râf, 185; 23/Mu’minûn, 88; 36/Yâsîn, 83.

7. Fuat Aydın, “Melekût”, *DİA*, (Ankara 2004, Türkiye Diyanet Vakfı), XXIX, 47.

8. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII, 182-183; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 954.

9. Alî b. Muhammed eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, (Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1985), s. 246.

10. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Üçüncü Basım, İstanbul 2005, Anka Yay.), s. 424.

liye veya hazârât-ı hams denilen varlığın boyutlarını mertebeler şeklinde ele alarak her hazrete yani bu mertebelerin her birine bir âlem adını vermiş ve bunları çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır.¹ Bu tasniflerde melekût âleminin–bazen ayrı mertebeler olarak zikredilse de– ervah ve misal âlemlerini içine aldığı görülmektedir. Sufilere göre akıl, şeriatın nuruyla şahadet âlemine dair bilgileri elde edebilirken, melekût âlemini ancak mükâşefe sahibi basiret erbabı idrak edebilir.²

Kelâbâzî (ö. 380/990), Hz. İbrahim'e yerin ve göklerin melekûtunun gösterildiğine dair ayeti zikrederek peygamberlerin; kuvvet, yakın ve gayb hâllerini müşahede etme bakımından Allah Teâlâ'dan, diğer kullara göre daha fazla feyiz alma makamında bulduklarını belirtir.³ Rûzbihân el-Baklî'nin (ö. 606/1209) yorumuna göre, Allah Teâlâ, ezelde Hz. İbrahim'e dostluğu (hullet) tahsis ettiği gibi, ezeli

sıfat nurlarından zuhur eden yerin ve göklerin melekûtunu göstermiştir. Hz. İbrahim'in dostluğunun (hullet) sübutu, muhabbetinin istikameti ve ezeli cemale şevkinin artması, mülk ve melekût vasıtasıyla yakın makamında Hakk'a ulaşıp müşahede edenlerden olması için ona göklerin melekût aynasından ezeli ve ebediyetin özünü/aslını göstermiştir.⁴

Hz. İbrahim'e onunla meşgul olması ve malikine dönmesi için melekût âleminin gösterildiği; Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim'e melekût gösterdiği, bunun üzerine Hz. İbrahim'in, Hakk'a delil getirmekle meşgul olduğu, fakat kendisine hakikat keşfolunca bunların hepsinden uzaklaştığı; Hz. İbrahim'e gönüllerde Allah'tan başkasını bırakmayan ve Allah ile birlikte tevhid ehlinin delilleri olan gayb âlemlerinin asıllarının gösterildiği;⁵ Allah Teâlâ'nın, yaratılmış olan yerin ve göklerin melekûtunu ve bunların bir tedbir edicisinin bulunduğunu Hz. İbrahim'e gösterdiği ve onun Allah'tan başka def eden ve fayda veren olmadığına kesin inananlardan olduğu;⁶ söz konusu ayete dair dile getirilen yorumlardan bazılarıdır.

Kuşeyrî (ö. 465/1072), bu ayetin tefsirinde, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e ezeli inayetiyle lütufta bulundu-

1. Bu tasnifler hakkında bilgi için bk. Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 93; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (Dördüncü Basım, İstanbul 2005, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.), I, 44-46; H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Onüçüncü Basım, İstanbul 2010, Ensar Yay.), s. 290-292; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (Altıncı Basım, İstanbul 2003, Dergâh Yay.), s. 266-267; Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, (İzmir 2007, Kaynak Yay.), s. 103-105; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 260-261, 426; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İkinci Basım İstanbul 2005, Kabcacı Yay.), s. 243-244.

2. Nihat Azamat, "Melekût", *DİA*, (Ankara 2004, Türkiye Diyanet Vakfı), XXIX, 47.

3. Ebûbekr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf*, ta'lik: Ahmed Şemsuddîn, (Birinci Basım, Beyrut 1413/1993, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), s. 92.

4. Ebû Muhammed Sadreddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâisu'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferîd el-Mizyadî, (Birinci Basım, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), I, 375-376.

5. Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn b. Mûsâ el-Ezdî es-Sulemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, thk. Seyyid İmrân, (Beyrut 1421/2001, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), I, 204; Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, I, 376.

6. Sulemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, 205.

ğunu, ardından doğru yolu bildirdiğini ve sırrının hükmünde noksanlıktan küçük bir iz bile kalmayacak şekilde tevhid delillerini gösterdiğini, böylece mecaz bulutlarının dağılmasından sonra Hz. İbrahim'in sırrının yükseldiğini ve onun Allah'tan başka her şeyden uzaklaştığını, hatta onlardan geriye bir töhmet bile bırakmadığını belirtmektedir.¹

Yukarıda söz edilen “sır” kavramı, tasavvufi terimlerden biridir. Sırasıyla kalp, ruh, sır, hafi ve ahfa olmak üzere birbirinin içinde gizlenmiş olan ve bir öncekinin bir sonrakinden daha latif olduğu beş latifeden (letâif-i hamse) biri olan sır, müşahede mahallidir.² Sıralamada ruhtan sonra gelen ve bu anlamda ruhun ruhu olarak ifade edilen sır, ruhtan daha latif bir niteliğe sahiptir.³ Yaratılış esnasında her varlığın Hak'tan bir payı bulunmaktadır ki, buna da “sır” denilmiştir. Bu nedenle sır; Hakk'ı bilen, O'nu isteyen ve O'nu sevendir. Sufilerin “*Rabbimi Rabbim ile bildim.*”⁴ veya “Hakk'ı ancak Hak sever, Hakk'ı ancak Hak bilir ve talep eder.”⁵ gibi ifadeleri, yaratılmışlarda bulunan bu paya/sırta işaret etmektedir. Dolayısıyla

sır mertebesine yükselen Hz. İbrahim, Hakk'ı talep etmiş ve diğer varlıklardan uzaklaşarak O'na yönelmiştir.

İşari/tasavvufi tefsirin ilk ve en önemli kaynaklarından olan *Hakâiku't-Tefsîr*'in müellifi Sulemî (ö. 412/1021), Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle monoloğuna dair bazı müelliflerin zahirî manayı ifade eden yorumlarını naklettikten sonra, söz konusu kıssayla ilgili işari/tasavvufi yorumu nakleder. Bu yoruma göre, varlık Hz. İbrahim'e karanlık hâle gelince ve onun iradesi körelince, kalbine rububiyet nurlarından varit olmuş ve “*Bu benim Rabbim.*” demiştir. Ardından ona heybet nurları gösterilmiş ve bu nurlar artmaya devam etmiştir. Daha sonra beşeriyet manasından kurtularak ilahi nurla fani kılınmış ve “*Rabbim bana doğru yolu göstermezse*” demiştir. Nitekim Baki'nin bekasıyla baki kılınarak “*Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.*” demiştir.⁶ Bu yorumun daha sonraki bazı müelliflerin eserlerinde de tekrarlandığı görülmektedir.⁷

Ayetin işari yorumundan anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim'in gördüğü ay, yıldız ve güneş mecaz anlamda olup gökyüzünde beden gözüyle seyretilmiş cisimler değildir. “*Bir yıldız gördü.*” ayeti hakkındaki yorumunda Ebûbekr el-Vâsîtî (ö. 320/932); Hz. İbrahim'in, Hakk'ı yıldızlarla, ay ve güneşle değil, sırrıyla mütalaa ettiğini belirtmiş ve “*Ben batıp gidenleri sevmem.*” ayetini de “*Bana müşahede lezzetini sağlayan/sunan, beni hayrete*

1. Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî (Letâifu'l-İşârât)*, ta'lik: Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, (Beyrut 1428/2007, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), I, 301.

2. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 398,569.

3. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 317.

4. Rivayet edildiğine göre, Zunnûn-ı Mısrî'ye (ö. 245/859), “Rabbini ne ile bildin?” diye sorulduğunda, “Rabbimi Rabbim ile bildim. Rabbim olmasaydı Rabbimi bilemezdim.” diye cevap vermiştir. Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, s. 315.

5. Abdurrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz. Yay., 2004), s. 293.

6. Sulemî, *age.*, I, 205-206.

7. Örnek olarak bk. Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, I, 377-378.

düşüren ve bana onu hazırlayan şeylerin zevalini sevmem.” şeklinde yorumlamış, dolayısıyla söz konusu gök cisimleriyle mecazi anlamın kastedildiğine işaret etmiştir.¹ “Gündüzün güneşi geceleyin batır, kalplerin güneşi ise batmaz.”² şiirinde de bu mecazi anlamın dile getirildiği görülmektedir.

Bu manaya işaret eden Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) da Hz. İbrahim’in yerin ve göklerin melekûtunu gönülde basiret gözüyle gördüğünü ifade eder. Çünkü insanın kendini bilmesi ve Rabbini tanınması, ancak gönül âleminde hasıl olur. “Kendini bilen Rabbini bilir.”³ sözü de bu manaya işaret eder. İnsanın gönlü, Hakk’ın tecelli ettiği bir yer olduğundan, parlak bir ayna gibidir. Eğer kul, kalbini saf ve temiz hâle getirerek bedeninin bulanıklığından kurtulursa, aşk nuru ile dolup teklik âlemine gelir; Hakk’a aşına olup O’nunla birlikte olur.⁴ Bu bakımdan kulun, kesret âleminden sıyrılıp vahdette ulaşabilmesi için nefsinin tezkiye, kalbini de tasfiye edip masivadan arındırması gerekir.

Hucvirî (ö. 465/1072), Hz. İbrahim’in “*Rabbim budur.*” sözünü, Muhammed b. Vâsi’nin müşahede makamını vâfettiği “Hiçbir şey görmedim ki, onda Allah’ı görmüş olmayayım.” sözü ile açıklar. Müşahede makamında, kul öyle bir mertebeye ulaşır ki, resme bakan bir kimsenin resmi değil de

resmin faili olan ressamı görmesi gibi, baktığı her şeyde o şeyin faili olan Allah’ı, daha doğrusu, O’nun varlıklardaki tecellilerini görür. İşte kendisinde şevk hâlinin galip olduğu Hz. İbrahim de gördüğü her şeyi sevgilisinin yani Hakk’ın sıfatında gördüğü için “*Rabbim budur.*” demiştir. Çünkü âşıklar ve dostlar âleme baktıkları zaman, Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellilerini görür; yaratılmışları değil, yaratanı görürler. Hakk’ın varlığının yanında âlemi yok olarak görürler.⁵ Yıldız, ay ve güneşten, daha doğrusu, tüm yaratılmışlardan gönlünü tahliye eden Hz. İbrahim; her nereye baksa, orada Hakk’ı görmüş ve “*Ben batıp gidenleri sevmem.*” demiştir.⁶ Dolayısıyla, Hz. İbrahim’in yıldız, ay ve güneş suretinde gördüğü şey, manevî yolculuğu esnasında sırrıyla basiret veya kalp gözüyle müşahede ettiği Hakk’ın nurlarıdır. Hz. İbrahim’in yaşadığı bu manevi tecrübe, tek hakikatin farklı mertebelerdeki tecellileri olarak yorumlanabilir.

Ebûbekr el-Vâsıtî (ö. 320/932), “*Rabbim bana doğru yolu göstermezse*” ayetini, “Allah’ın bildirmesiyle müşahede ettiğim hidayet üzere Rabbim beni ikame etmemiş olsaydı, kendi görüşüme göre sapıklardan olurum ve kendi sıfatlarımda kalırdım.”⁷ şeklinde yorumlarken, Sehl b. Abdullâh et-Tusterî (ö. 283/896) aynı ayete “Rabbim kendisinden bir yardımla bana hidayet et-

1. Sulemî, *age.*, I, 205; Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu’l-Beyân*, I, 377-378.

2. Sulemî, *age.*, I, 205.

3. İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, (Mektebetu’l-Kudsî, 1351 h.), II, 262.

4. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 108-109.

5. Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, (Üçüncü Basım, İstanbul 2010, Dergâh Yay.), s. 158-159.

6. Hucvirî, *age.*, s. 429.

7. Sulemî, *age.*, I, 206; Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu’l-Beyân*, I, 378.

mezse, sizin gibi dalâlette olurum.”¹ şeklinde bir yorum getirmiştir. “*Ben ortak koştuklarınızdan uzağım.*” ayeti hakkında ise şöyle denilmiştir: “İlmimle yaratıcıya yaratılmışlarla delil getirmekten uzağım. Çünkü Allah’a kendisinden başka delil yoktur.”²

Aslında bu yorumlar, Cunejd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) marifet tanımına uygun düşmektedir. Ona göre marifet, taarruf (tanınma) ve tarif (tanıtma) yoluyla meydana gelmek üzere iki türdür. Taarrufta, Allah Teâlâ kendisini kullarına bizzat tanıtır. Hz. İbrahim'in “*Ben ufûl edenleri (batıp gidenleri, zevale mahkûm olanları) sevmem.*” sözü, bu tür marifete işarettir. Bu sözle o, Hakk'a delil getirmekten uzaklaşmış; tamamen Hakk'a yönelmiştir. Tarifte ise, Allah Teâlâ, âfâkta ve enfüste, başka bir deyişle dış âlemde ve iç âlemde kudretinin eserlerini kullarına gösterir ve onlarda bir lütuf meydana getirir. Böylelikle eşya, insanlara kendisinin bir yaratıcısının olduğunu gösterir. Taarruf, havasın marifeti iken, tarif ise avamdan müminlerin marifetidir. Dolayısıyla taarruf, Hakk'ı doğrudan, tarif ise delil ile tanımak anlamını taşır. Ancak hakikat açısından bakılacak olursa, hepsi de O'nu O'nunla tanıdımlardır.³

Kuşeyrî (ö. 465/1072), Hz. İbrahim'in gördüğü yıldız, ay ve güneşi; sırasıyla akıl, ilim ve irfan olarak yorumlamaktadır. Ona göre, Hz. İbrahim'i arayış (talep) perdeleri kuşatmış ancak varlığın sabahı henüz ona tecelli etmemişti. Böyle bir hâlde iken, aklın yıldızı

1. Sulemî, *age.*, I, 206.

2. Sulemî, *age.*, I, 206; Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, I, 378.

3. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 70.

doğmuş ve Hz. İbrahim, burhan nuruyla ve sırrıyla Hakk'ı müşahede etmiş ve “*Rabbim budur.*” demiştir. Daha sonra söz konusu akıl yıldızının ışığı gittikçe artmış, Hz. İbrahim'e ilim ayı doğmuştur. Nitekim gün ağarıp sabah olunca irfan güneşleri doğmuş; arayış için bir yer, cevaz vermek için bir hüküm, töhmet için bir karar kalmamış ve Hz. İbrahim “*Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuklarınızdan uzağım.*” demiştir. Çünkü müşahededenden sonra şüphe, zuhurdan sonra ise perde yoktur. Hz. İbrahim'in yıldızları, ayı ve güneşi şuhudu sırasında “*Rabbim budur.*” demesi, onun eserlere ve başka varlıklara Allah'ı gözeterek baktığı, eşyayı Allah için ve Allah'tan gördüğü, sonra da varlıkları Allah'ta mahvolmuş olarak mütalaa ettiği şeklinde de yorumlanmıştır.⁴

Yine Kuşeyrî'nin “*Ben, Hanîf olarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*” ayetini, “Ben, niyetimi Allah'a tahsis ettim, akdimi Allah'ın dışındaki şeylerden temizledim ve Allah ile ilgili ahdimi Allah için korudum. Vecdimi Allah ile saf ve berrak hâle getirdim. Çünkü ben Allah için ve Allah ileyim. Vallahi ben Allah'ta mahvolmuş bir hâldeyim.” şeklinde tefsir ettiği görülmektedir.⁵

İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111), sâlikin manevi yolculuğu sırasında karşılaştığı zorlukları ve aşması gereken engelleri perde metaforuyla açıklarken, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle ilgili kıssasının da işari/tasavvufi yorumunu yapar. Buna göre, kul ile Allah

4. Kuşeyrî, *age.*, I, 301.

5. Kuşeyrî, *age.*, I, 301.

arasında yetmiş bin nurani perde bulunmaktadır ki, seyr-i sülûk sırasında sâlik bu nur perdelerinden birine yükseldiğinde, tam olarak vuslata nail olduğunu zanneder. Hâlbuki bu perdeler aşılmadan vuslat gerçekleşmez. Yakine erenlerden olması için kendisine göklerin ve yerin melekûtu gösterilen Hz. İbrahim, bu nurani perdelerin birinden diğerine geçerek terakki etmiş, karşılaştığı her hicapta/perdede Hakk'a vasıl olduğunu sanmış, ancak yükseldikçe daha büyük perdelerle karşılaşmıştır. Nihayet, bunların hepsinde kemal açısından bir noksanlık görünce, böyle geçici şeyleri sevmediğini ve yüzünü gökleri ve yeri yaratana çevirdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla İmâm-ı Gazâlî'ye göre, Hz. İbrahim'in "Rabbim budur." sözüyle kastettiği, gökyüzündeki yıldız, ay ve güneş değildir. Zira O, bu cisimleri çocukluğunda da görüyor ve onların ilah olamayacağını biliyordu. Cahil bir bedevi bile yıldızları ilah olarak görmediği hâlde, yüce bir makama sahip olan Hz. İbrahim'in yıldızı rab edinmesi mümkün değildir. Bu yüzden, Hz. İbrahim'in sözüyle, seyr-i sülûk esnasında terakki etmek için aşılması gereken, birbirinden büyük olan ve istiare olarak yıldız, ay ve güneş adı verilen nurani perdeler işaret edilmektedir.¹

Tasavvufi anlayışa göre, Allah ile kul arasında bir kısmı zulmani (karanlık) bir kısmı da nurani (aydınlık) olmak üzere yetmiş bin perde (hicap) bulunmaktadır. Mal-mülk, dünya sevgisi, şehvet vb. madde ile insanın kötü

huyları zulmani, Allah'a ait tecelliler ise nurani perdelerdir. Seyr-i sülûkta ve Hakk'a vuslat yolunda bu perdelerin kaldırılması gereklidir.² Bu perdelerin her biri, kendinden sonraki perdeden daha yoğundur. Kul ile Allah arasındaki zulmani ve nurani perdelerin hepsi kul tarafına ait olup perde gerisinde kalan kulun kendisidir. Çünkü Allah Teâlâ'yı herhangi bir şeyin perdelemesi mümkün değildir. Aslında perde kavramıyla anlatılmak istenen, duyusal bir olay olarak zaman ve mekân uzaklığı değil, ilişki uzaklığıdır. Bilindiği gibi Allah Teâlâ, uzaklık-yakınlık, zaman-mekân keyfiyetinden münezzehtir.³

Eşref Alî Tanevî (ö. 1943), "Resulullah (sas.) hilali gördüğü zaman yüzünü ondan çevirirdi."⁴ hadisinden nurlara iltifat edilmemesi gerektiği sonucunu çıkarır. Çünkü tasavvuf ehlinin eğitim metoduna göre, murakabelerde zuhur eden bazı nurlara iltifat etmemek gerekir. Hatta nurani perdelerin zulmani perdelerden daha şiddetli olması nedeniyle, özellikle bu nurlara takılıp kalınmamalıdır. Bu eğitimi teyit eden hadisin yorumuna göre, Hz. Peygamber'in (sas.) hilalden yüz çevirmesinin nedeni, bazı insanların yıldızlara tazimle bakması ve bu durumun onların yıldızları yaratana tazim etmesine engel olmasıdır. İşte bu illet, seyr-i sülûkta görülen nurlar için de geçerlidir. Bunlara

1. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Beyrut 1402/1982, Dâru'l-Ma'rife), III, 406-407.

2. Cebecioğlu, *age.*, s. 500.

3. İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 556-557. Perde (hicap) hakkında daha fazla bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Hicab", *DİA*, (İstanbul 1998, Türkiye Diyanet Vakfı), XVII, 430-431.

4. Ebû Dâvûd, "Edeb" 110.

takılıp kalmak hakiki maksada yönelmeye engel olur.¹

İmâm-ı Gazâlî'ye (ö. 505/1111) göre, manevi yolculukta sâlikin aldanabileceği perdelerin/hicapların ilki, Allah'ın nurlarından bir nur ve bir emr-i Rabbânî olan "sırr-ı kalb"dir. Bu, Hakk'ın tüm hakikatının ve her şeyin suretinin kendisinde tecelli ettiği, âlemi ihata eden ve onun tümünü içine alabilecek genişlikte olan bir yerdir. Sırr-ı kalb, ilk başta üzerine perde çekilmiş bir kandile benzetilmiştir. Allah'ın nurunun bu kalpte tecelli edip kalbin güzelliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte, sâlik onun insanı kendinden geçiren sıra dışı güzelliğini görür ve bu hayret içinde "Ene'l-Hakk" deyiverir. İşte burası ayakların kayabileceği bir mertebedir. Eğer bu mertebenin daha ötesi kendisine açıklanmayıp burada kalırsa, ilahi nurlardan küçük bir yıldızla aldanmış olur. Böyle devam ettiği takdirde, güneş bir tarafa, ay şeklinde tecelli eden ilahi nura bile ulaşamaz. Burası iltibas mahalli olduğu için, –tıpkı aynada görünen rengin aynanın kendi rengi sanılması veya bardağın kendisi ile bardağın içindeki şeyin karıştırılması gibi– tecelli eden ile tecelli ettiği yer birbiriyle karıştırılmaktadır. Aynı şekilde Hıristiyanlar da Hz. İsa'ya bu gözle bakmışlar, ilahi nurun kendisinde parladığını görünce şaşırılmış ve aldanmışlardır.²

Ayrıca şahadet âleminin melekût âlemine yükselme yeri olduğunu belirten İmâm-ı Gazâlî'ye göre, iki âlem

1. Eşref Alî Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. Zaferullâh Dâvûdî-Ahmet Yıldırım, (Birinci Basım, İstanbul 1995, Umran Yay.), s. 118-119.

2. Gazâlî, *age.*, III, 407.

arasında bir münasebet ve bağ olup melekût âleminde bulunan her şeyin, şahadet âleminde bir örneği vardır. Nitekim melekût âleminde melekler olarak ifade edilen, kendilerinden beşerî ruhlara nurlar taşan, bu nedenle rabler olarak adlandırılan ve nurani bakımdan çeşitli mertebelerde olan, nurani yüksek cevherler vardır ki; şahadet âleminde de bunlara misal olarak güneş, ay ve yıldızlar bulunmaktadır. Seyr-i sülûk denilen manevi yolculukta sâlik, önce yıldız derecesinde olan nurani varlığa yükselir, süflî âlemin onun nuruyla aydınlandığını ve baştanbaşa onun hükmü altında olduğunu anlar, onun güzelliğine ve derecesinin yüksekliğine hayran olur ve "*Rabbim budur.*" der. Sonra buradan ay mertebesindeki nurani varlığa yükselince, bunun nuru karşısında öncekinin nurunun söndüğünü ve tamamen battığını görür ve "*Ben batıp gidenleri sevmem.*" der. Daha sonra yükselmeye devam eden sâlik, güneş mertebesindeki nurani varlığa ulaşınca, onun daha yüksek ve daha büyük olduğunu görür ve "*Rabbim budur, bu daha büyük.*" der. Ancak başkasıyla münasebet hâlinde olması nedeniyle, bu varlığın da noksan olduğunu idrak ederek "*Hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*" der.³ Dolayısıyla, görünür âlemdeki yıldız, ay ve güneşin melekût âleminde de nurani olarak varlıklarının mevcut olduğu, Hz. İbrahim'e seyr-i sülûku sırasında bunların gösterildiği ve Hz. İbrahim'in o mertebeleri

3. Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, thk. Ebû'l-Alâ Afîfî, (Kahire 1383/1964, el-Mektebetü'l-Arabiyye), s. 67-68.

aşarak sonunda Hakk'a ulaştığı söylenebilir.

Bazı sufilerin, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle yaşadığı manevi tecrübeyi, seyr-i sülûk esnasında bizzat yaşayarak tecrübe ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) olup yaşadığı söz konusu manevi tecrübeyi şöyle dile getirir:

"Bu fakir kula da Allah'a sülûküm sırasında sülûkün istikameti bereketiyle –Allah'a şükür– aynı şey vaki oldu. Ben o günlerde on iki konaktan beşinci konakta idim. Hiç kararım kalmamıştı. Bir yandan öbür yana kaçıyor, mücahede şiddetinden dolayı bir yerde ve bir hâlde duramadığım için kendimi minareden yahut da dağlardan aşağı atacak oluyordum. Sülûk günlerimin ekserisinde gıdam, yirmi dirhem arpa ekmeği idi. Nihayet bin altmış senesi Muharrem ayının son on gününde dördüncü Cuma gecesinde sülûk esnasında uyanık iken bir de gördüm ki evin içinde karşımda bir yıldız. Onu baş gözümle gördüğümü zannettim de gözümü yumdum. Baktım ki hayır, yine öyle görünüyor. Gözümü açtım, yine önceki gibi karşımda. O zaman anladım ki bu, kalp gözüyle görülüyor. Birkaç gün o yıldız gözümde kaybolmadı. Sonra büyüdü, büyüdü; Ay kadar oldu. Birkaç gün de böyle devam etti. Sonra git gide büyüdü; Güneş kadar oldu. Birkaç gün de böyle gittikten sonra yine yavaş yavaş büyüdü, yükseldi; altı ciheti kapladı. İlk gördüğüm zamandaki ıstırabım, kalp çalkantım, nurun genişleyip altı yönü kaplayıncaya kadar yavaş yavaş tamamen dinmişti. Artık bundan sonra cesetle mücadele ve riyazet yapma-

dım. Kalp ve ruh ile bunların durumlarına uygun şekilde mücahedeyle devam ettim. Bu hâli, şeyhim, göz bebeğim El-mahlî Ümmî Sinan'a söyledim. Dedi ki: 'İbrahim Aleyhisselam'dan kalan beşinci menzilin hâli budur. Bu menzil onun ilk makamı idi. Onun ilk menzili, ittiba bereketiyle Muhammed Aleyhisselam'ın ümmeti için beşinci menzil oldu. Fakat Allah'ın Resulü için bir makam yoktur. Bütün makamlar onun ayakları altında bir tek adımdan ibarettir.' Sonra buyurdu: 'Seni İbrahim Aleyhisselam'a lütfettiği Sırat-ı Müstakime ileten ve seni onun izinde gittiğin için O'na varis kılan Allah'a hamdolsun.' Sonra şu ayeti okudu: 'Gece onu örtünce bir yıldız gördü.'¹

Süleyman Ateş, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle ilgili kıssasına dair ayetlerde, Allah'ı zikretmekle kalp nurunun yavaş yavaş büyüyerek sonunda her yeri kapladığına dair bir işaretin sezildiği yorumunu yapmakta, İmâm-ı Gazâlî ve Niyâzî-i Mısırî gibi sufi müelliflerin de bu hususa dikkat çektiklerini ifade etmektedir.²

Abdurrezzâk el-Kâşânî'ye (ö. 736/1335) göre, her şeyin kendisini koruyan ve işini evirip çeviren bir "kuvve-i melekûtiye"si olduğundan, Allah Teâlâ, yakın sahiplerinden olması için Hz. İbrahim'e kendileriyle göklerin ve yerin işlerini tedbir ettiği bu ruhani kuvvetleri göstermiştir. Allah Teâlâ'nın, isim ve sıfatlarıyla âlemi tedbir ettiğini, Allah'tan başka hiçbir şeyin tesiri olma-

1. Niyâzî-i Mısırî, *İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Emel Matbaası, 1971), s. 37-38.

2. Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 908-909.

dığını, bununla birlikte O'nun fiil perdelerinin ardından fiillerin çoğalmakta olduğunu bilmesi için Hz. İbrahim'e basiret verilmiştir. Çünkü basireti olmayan ve varlık ile perdelenmiş olan bir kimse, his ile kalıcı olduğundan, fiilleri varlıklardan; bu mertebeyi aşıp da varlık perdesini yırtan, ancak aklın prangasında mahpus olan bir kimse ise fiilleri melekûtta görür. Fakat basiret gözü açılan ve ilahi hidayet nuruyla hidayet bulan kimse, fiilleri ne varlıklardan ne de varlıkların melekûtundan görür; bilakis varlıkların yaratıcısından ve gerçek malikinden görür. Çünkü o, Allah'ın zatına nispetle melekûtun da mülk gibi olduğunu müşahade eder ve kelime-i tevhid olan "Lâ ilâhe illallah" ifadesini hakkıyla söyler.¹

Kâşânî, söz konusu kıssada, Hz. İbrahim'i kaplayan geceyi, tabiat-ı cismaniye; yıldızı, nefis; ayı, kalp; güneşi ise ruh olarak yorumlar. Buna göre, gençliğinden önce veya gençliğinde Hz. İbrahim'i tabiat-ı cismaniyenin karanlığı kapladığında, melekût âleminde nefsi bir yıldız suretinde görmüş; o sırada Hak Teâlâ, Hz. İbrahim'e el-Muhyî ismiyle o yıldızı gösterdiğinden dolayı, o da feyiz ve hayat rubûbiyetini o yıldızdan bulmuş ve hâl diliyle "*Rabbim budur.*" demiştir. Daha sonra nefis makamını geçip kalp nurunun kendisine parlaması ile nefsin mümkün bir varlık olduğunu anlamış ve cisimle perdelenen ve batıp giden, imkân karanlığıyla ve başkasına ihtiyaç ile örtülen şeyleri sevmediğini belirtmiştir. Kalbin nefse zuhur

etmesi nedeniyle kalp makamına ulaşan Hz. İbrahim, Allah Teâlâ'nın o sırada el-Alîm ve el-Hakîm isimleriyle kendisine kalp ayını göstermesi nedeniyle, nefsin ufkundan doğan kalbi, parlak bir ay suretinde görmüş; mükâşefe hakikatleri ile olan feyiz ve ilmini kalp ayından bilerek "*Rabbim budur.*" demiştir. Daha sonra kalp ayından gizlenmesi ile kalp dağından geçerek kalp nurunun ruh güneşinden faydalandığını ve kalbin bazen nefis ve sıfatlarının karanlığında kaybolup nefis ile perdendiğini ve kalbin kendi nuru olmadığını anlayınca, eğer Rabbi kendisini nur yönüne hidayet etmezse, Hıristiyanlar gibi nurani perdelerde takılıp kalanlardan ve bevâtın ile Hak'tan perdelenmiş olan dalâlet sahibi kavimden olacağını belirterek, ruh tecellisi yoluna girip kalp makamından uzaklaşmıştır. Ruh güneşinin tecellisi ve ruh nurunun zuhur etmesi nedeniyle ruh nurunu daha parlak ve daha büyük gören Hz. İbrahim, o sırada Hak Teâlâ'nın eş-Şehîd ve el-Aliyyu'l-Azîm isimleriyle kendisine ruhu göstermesinden dolayı, feyiz ve şuhûdunu ve rubûbiyetini ruhtan bularak "*Rabbim budur, zira bu daha büyük.*" demiştir. Nitekim Hak nurlarının tecelli ve istilası ve Hakk'ın zatının inkişafı nedeniyle, ruh güneşinin de kayboluşunu gören Hz. İbrahim; artık ruha ve ruhun varlığına bakmayı şirk görerek kavminin Hakk'a ortak koştuğu şeylerden kesinlikle uzak olduğunu, Hak'tan başkasının mevcut olmadığını, kendi zâtını ve varlığını masivadan arındırdığını, hatta Hak'ta fani olmakla kendi varlığından da yüz çevirip ervah göklerini ve nefis yerini yaratan Zat-ı Hakk'a teslim ettiğini ve Hakk'ın dışındaki şeylerin var-

1. Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, çev. Ali Rıza Doksanyedi, haz. M. Vehbi Güloğlu, (Ankara 1987, Kadioğlu Matbaası), II, 11.

lığı ve zuhuru ile hiçbir şekilde ortak koşanlardan olmadığını belirtmiştir.¹ Dolayısıyla Hz. İbrahim, seyr-i sülûkta bir sâlikin aldanabileceği mertebelerde takılıp kalmamış; sırasıyla nefis, kalp ve ruh mertebelerini aşarak Hak'ta fani olmuş ve masivadan uzaklaşmıştır.

Allah Teâlâ'nın, halil (dost) sıfatı ile nitelendirdiği Hz. İbrahim'i belalarla imtihan ettiğini belirten Rûzbihân el-Baklî'ye (ö. 606/1209) göre, onun imtihanlarından biri de melekûtu görmesi ve onu görmenin halâveti nedeniyle kıdem (ezel) müşahedesinden uzak kalmasıdır. Buna göre, Allah (cc.) başlangıçta Hz. İbrahim'i bir yıldızın zuhuru esnasında iltibas makamıyla imtihan etmiştir. İmtihan gecesini Hz. İbrahim'i kapladığında, Hakk'ın özel fiil nuru, gökteki en parlak yıldız olan Şira (Sirius) yıldızı² suretinde tecelli etmiş; Hz. İbrahim o yıldızla baktığında, irade gözüyle kaynağı sıfat nurları olan Hakk'ın özel fiilinin nurunu görmüş ve taaccüp lisanıyla "*Rabbim budur.*" demiştir. Böylece, iradenin rolü Hz. İbrahim'i ihata etmiş ve kurbet nuruyla terbiye ederek killet makamına ulaştırmıştır.³

Daha sonra Hz. İbrahim'i firkat gecesini kapladığında, zat kaynağından sıfat nuru ortaya çıkararak özel fiil nurundan ayda zuhur etmiş, Hz. İbrahim ona bakarak fiilde sıfat müşahedesini görmüş ve şevk lisanıyla "*Rabbim budur.*" demiştir. Böylece, hulletin (dostluğun) rolü onu ihata ederek vuslat nuruyla terbiye etmiş ve aşk makamına ulaştırmıştır. Sırrını coşturan ha-

1. Kâşânî, *age.*, II, 11-12.

2. Şira yıldızı hakkında bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, VII, 53-54.

3. Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, I, 376.

kikatin tadını alan Hz. İbrahim'in şevki daha fazlasını istemek için harekete geçince, sıfattan zat nurları, özel fiillerde ise sıfat ve zat nurları zuhur etmiştir. Daha sonra bu nurlar güneşte zuhur etmiştir. Hava açılıp firak gecesinin karanlığı yavaş yavaş kaybolduğunda Hz. İbrahim'in üzerine güneş doğmuş, güneşe bakıp onun aynasında kıdem bütünlüğünün müşahedesini görmüş ve aşk lisanıyla "*Rabbim budur.*" demiştir. Kıdem (ezel) nurlarının azametinde, fâni olmaları niteliğinden dolayı delillerin zevalini görmüş ve bu durum Hz. İbrahim'i vasıtaları görmekten soyutlamıştır. Kıdem kendisi/zatı, saf bir şekilde ona belirip görünür olunca, Hz. İbrahim, O'ndan yine O'na kaçarak O'nun vahdaniyetinde bir olmuştur.⁴ Bu yorumlardan anlaşılacağı üzere, seyr-i sülûkta Hak Teâlâ'nın önce fiil, sonra da sırasıyla sıfat ve zat nurları tecelli etmektedir.⁵

Hz. İbrahim, varlıkları (evren-kâinat) görme konusunda nasibini talep eden nefse, fiilin yıldızına işaret ederek Allah'ın azametinin gücü ortaya çıktığında, mahvın (yok oluşun) çukurlarına düşenleri sevmediğini belirtmek üzere "*Ben batıp gidenleri sevmem.*"

4. Rûzbihân el-Baklî, *age.*, I, 376-377.

5. İbnü'l-Arabî bu konuda şöyle der: "...Kalpler, daima cila, parlaklık ve duruluk özelliğinde yaratılmıştır. Kızıl yakut olması yönünden -ki zat tecellisidir- ilahî mertebenin tecelli ettiği her kalp, müşahede eden yetkin ve âlim insanın kalbidir. Söz konusu tecelliden daha üstün tecelli yoktur. Onun altında sıfat tecellisi vardır. Daha sonra fiil tecellisi gelir. Fakat bu durum, tecelli edenin ilahî mertebesi olması yönündendir. İlahî mertebeye yönünden tecelli edilmeyen kalp, Allah'tan gafil ve O'na yakınlıktan kovulmuş kişinin kalbidir." İbn Arabî, *Futûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yay., 2007), I, 252.

derken; sıfat nurunun aynası olan ayı gördüğünde, kudretin görülmesinden nasibini talep eden akla, “Sıfatların hakikatini, özünü görmekten uzaklaşıp iltibas makamında kalanlardan olurum.” veya “Beni Kendisiyle Kendisine hidayet etmezse, O’nunla O’ndan uzak kalırım.” anlamında, “*Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum.*” demiş; aşk makamından nasibini, vasıtaları görmede muhabbet lezzetini, Kibriya ateşlerinde yanmaktan kaçmayı talep eden kalbe ise, Hakk’a ulaşmaya vesile olan bütün vasıtalarından kurtularak O’nu vasıtasız olarak gördüğünü, başka bir deyişle, O’nu O’nunla gördüğünü beyan etmek üzere, “*Ben ortak koştuklarınızdan uzağım.*” demiştir. Nitekim Hz. İbrahim, sonradan yaratılan ve fâni olan her şeyden soyutlanmış olarak tevhide ulaşmış, her vesileyle Hakk’ın fiil nurlarından görünen, ortaya çıkan kıdeminin yüceliğine yönelmiş, “*Ben, hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim.*” diyerek O’na boyun eğmiş ve teslim olmuştur. “...ve ben müşriklerden değilim.” ayetinde ise, Hz. İbrahim’in vasıtalara yönelen kimselerden olmadığına işaret edilmiştir.¹

İbnu’l-Arabî (ö. 638/1240), kalplerde ortaya çıkan ilk nurun yıldız olduğunu, daha sonra bunları ay ve güneşin takip ettiğini, güneş ortaya çıktığında nefiste bulunan şeyleri sildiğini ve böylece söz konusu nurların Hz. İbrahim için bir delil olduğunu,² bu nurların kaybolup gitmesinin akabinde Hakk’ın

zuhur ettiğini³ belirtir. Ona göre, himmeti yaklaşma isteğiyle yukarı yönelen Hz. İbrahim, batışın aşağı doğru indiğini görmüş ve onu sevmemiştir. Dışarıda yıldızın batışı gerçekleşince, onu kaybetmemek için Hz. İbrahim miraçlara muhtaç kalmıştır.⁴ Ayrıca İbnu’l-Arabî’nin, Hz. İbrahim’in yaşadığı müşahedeyi, halvette iken özel bir fethin gerçekleşmesi neticesinde tecrübe ettiği anlaşılmaktadır.⁵

Sultan Veled (ö. 712/1312), Hz. İbrahim’in gördüğü gökcisimleriyle ilgili ayetleri zahir anlamda yorumlayanları eleştirir ve söz konusu ayetlerin mecaz olarak anlaşılması gerektiğini belirtir. Ona göre, her şeyin dış tarafını görenler; Hz. İbrahim’in gördüğü yıldız, ay ve güneşin, gökyüzünde görünen cisimler olduğunu zannetseler de her şeyin iç yüzünü gören muhakikler, konuyla ilgili ayetleri başka türlü anlamışlardır. Çünkü Hz. İbrahim; göğü, yıldızları, ayı ve güneşi ilk kez buluş çağında görmüş olamaz. Bu açıdan ayetteki yıldız, ay ve güneşi sadece zahiri manaya hamledenler, bu ayeti anlamamışlardır.⁶

Ayette geçen “akşam”dan kastedilenin, Hz. İbrahim’in kendi varlığı olduğunu belirten Sultan Veled; “*Allah mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı. Sonra onların üzerine kendi nurundan serpti.*”⁷ hadisine atıfta bulunarak Hz. İbrahim’in kendi varlığının, akşa-

1. Rûzbiân el-Baklî, *age.*, I, 377.

2. İbn Arabî, *age.*, XVIII, 66.

3. İbn Arabî, *age.*, XVII, 355-356.

4. İbn Arabî, *age.*, XVII, 270.

5. İbn Arabî, *age.*, XIV, 106-107; XIII, 143-144.

6. Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, (İkinci Basım, Ankara 1966, MEB Yay.), s. 299-300.

7. Tirmizî, “İmân”, 18.

mının karanlığında seyr-i sülûkta bulunduğunu, Hakk'ın kadim olan nurundan üzerine serpildiğini ve bu nurun Hz. İbrahim'e bir yıldız şeklinde görüldüğünü ifade eder. Seyr-i sülûkta ilerlemeye devam eden Hz. İbrahim'e varlığındaki parlaklık bir güneş gibi görüldüğünde, bu parlaklığın seyrettiği tüm makamlarda gördüğünden daha fazla olduğunu ve daha çok ilerlemesi gerektiğini düşünerek asıl maksuda ulaşmak ister. Kendisini çepeçevre saran o nurlar içinde kaybolduktan sonra, "*Ben varlığımı, gökleri ve yeri yaratana çevirdim.*" der. Başka bir deyişle, Hz. İbrahim, yüzünü ucu bucağı olmayan ölçüsüz bir denize çevirmiş, gayeye vassıl olduğunu zannetmiş ancak o sonsuz denize bir son ve sınır tasavvur ettiğini, bu makamların, kerametlerin ve nurların nihayeti olmadığını, bundan sonra da çeşit çeşit güneşlerin doğacağını ve makamların günden güne artarak zuhur edeceğini anlamış; tam bir feragat ile yoluna devam etmiştir. Neticede kendini tam aslın ve vaslın içinde bulmuş, korku doğuran birtakım şüpheler yok olmuş, güven ve rahata kavuşturan yakın bu şüphelerin yerine geçmiştir.¹

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), yıldızın akıl mertebesindeki tecelliye, ayın kalp mertebesindeki tecelliye, güneşin ise ruh mertebesindeki tecelliye işaret ettiğini belirtir. Bu mertebelerdeki tecellilerin hepsi sönücü niteliktedir. Bu yüzden, bu mertebelerdeki fetihlere ve nurlara aldanmamalı, esasen sırrı olan tecelliye mazhar olmaya çaba sarf etmelidir. Çünkü akıl, kalp ve ruh gibi; güneş, ay ve yıldızlar da son-

1. Sultan Veled, *age.*, s. 300-302.

radan yaratılmıştır. Bir kimsenin yüzünü sonradan yaratılan bu gibi varlıklara çevirmesi; varlığı gerekli olandan mümkün, başka bir deyişle, kadimden hâdise dönmesi anlamına gelir ki, bu da bir tür şirk sayılır ve böyle bir kullukta yaratan ile yaratılan bir tutulmuş olur. Bu durumda mümine gereken, yüzünü âfâk ve enfüsteki mahlûkattan çevirip asıl yaratıcısına döndürmesi, teveccüh ve ibadetini ona tahsis etmesidir. İşte Hz. İbrahim de yüzünü pak ve temiz olarak göklerin ve yerin yaratıcısına çevirmiş ve müşriklerden olmadığını beyan etmiştir. Burada dile getirilen söz konusu yüz, sır mertebesidir; bir şeyin özü ve hakikatidir. Onun için göklerin ve yerin yaratanına çevrilmiştir.² Dolayısıyla seyr-i sülûkta bulunan kulun; akıl, kalp ve ruh mertebelerinde zuhur eden tecellilere aldanabilme ihtimali bulunduğundan, en azından sır mertebesinde zuhur eden tecellilere mazhar olmak için gayret etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tevhid inancının yayılması için büyük mücadeleler sergileyen, Kur'an-ı Kerim'de güzel sıfatlarla anılan, insanlar için güzel bir örnek olarak nitelenen ve Allah Teâlâ'nın dostu olma gibi bir lütfâ mazhar olan Hz. İbrahim'e verilen lütuflardan biri de kendisine yerin ve göklerin melekûtunun gösterilmesi ve böylelikle tevhid delillerini müşahede edip yakîne erenlerden olmasıdır.

2. İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfi (Gizli Hazine)*, çev. Abdülkadir Akçiçek, (Beşinci Basım, İstanbul 2000, Bahar Yay.), s. 177-178.

Hz. İbrahim'e melekût âleminin gösterildiğini beyan eden ayetin hemen ardından, onun gök cisimleriyle monoloğuna dair ayetler zikredilmiştir. Bu ayetlere göre, Hz. İbrahim; sırasıyla yıldız, ay ve güneşi görmüş; bunların her biri için “*Rabbim budur.*” ya da “*Bu mu Rabbim?*” demiş; fakat bunların batıp gittiklerini görünce “*Ben batıp gidenleri sevmem.*” diyerek fâni ve zevale mahkûm olan mümkün varlıklardan, ezeli ve ebedî olan Hakk'ın varlığına yönelmiştir.

Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle monoloğu hakkında yapılan zahirî yorumlar incelendiğinde, müfessirlerin söz konusu ayetlere dayanarak iki farklı görüşü dile getirdikleri görülmektedir. Bu görüşlerden birincisine göre, Hz. İbrahim kısa süreliğine de olsa gök cisimlerini rab edinmiş, fakat daha sonra bunların rab olamayacağını anlayarak tevhid inancına ulaşmıştır. Diğer görüşe göre ise, Hz. İbrahim hiçbir zaman gök cisimlerini rab edinmemiş, “*Rabbim budur.*” sözünü bir faraziye olarak söylemiş ve bir tartışma yöntemi olarak kullanmıştır.

Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle monoloğuna dair işari/tasavvufi yorumlar genel olarak değerlendirildiğinde, Hz. İbrahim'in “*Rabbim budur.*” sözüyle kastettiği şeyin, gökyüzündeki yıldız, ay ve güneş olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim'in yıldız, ay ve güneş suretinde gördüğü şey; seyr-i sülûk esnasında, sırrıyla, basiret veya kalp gözüyle müşahede ettiği Hakk'ın nurlarıdır. Bu nurlar, Allah ile kul arasında engel oluşturan ve manevi yolculukta sufinin terakki edebilmesi için aşması gereken

perdelerdir. Hz. İbrahim, manevi yolculuğunda bu nurani perdelerin birinden diğerine geçerek terakki etmiş, karşılaştığı her perdede Hakk'a ulaştığını zannetmiş, yükseldikçe daha büyük perdelerle karşılaşmıştır. Ancak bunların hepsinde kemal açısından bir eksiklik görünce, mümkün ve geçici olan varlıklardan uzaklaşarak yüzünü Hakk'a çevirmiştir. Başka bir deyişle, Hz. İbrahim; yıldız, ay ve güneş aynasında sırasıyla Hakk'ın fiil, sıfat ve zat nurlarını görmüş, bu nurların kaybolup gitmesinin ardından ise Hak zuhur etmiştir. Yine bu kıssada yer alan yıldız ay ve güneşe; sırasıyla nefis, kalp ve ruh veya akıl, kalp ve ruh vb. mecazi manalar da verilmiştir. Anlaşılacağı üzere sufiler, Hz. İbrahim'in gördüğü gök cisimlerine genellikle mecazi anlamlar yüklemiş ve söz konusu kıssayı tasavvuf kavramlarıyla ele alıp değerlendirmişlerdir.

Netice itibariyle işari/tasavvufi açıdan Hz. İbrahim'in gökcisimleriyle monoloğunun, onun seyr-i sülûk esnasında kat ettiği mertebelerle alakalı manevi bir tecrübe olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim nefislerini tezkiye, kalplerini tasfiye etmiş ve çıktıkları manevi yolculukta nice mertebe ve makamları aşmış bulunan bazı sufiler, Hz. İbrahim'in yaşadığı bu manevi tecrübeyi seyr-i sülûkları esnasında bizzat yaşadıklarını belirterek bu tecrübenin mahiyetini tasvir ederek anlatmışlardır. Bu manevi tecrübe ise ancak “Tatmayan bilmez.” düsturunca, yaşayarak anlaşılacak bir hâldir. Ayrıca sufi bakış açısıyla bu kıssada adı geçen gök cisimlerinin mecazi anlamda yorumlanmasından ve bunların seyr-i sülûk esnasında

karşılaşılan birtakım nurani perdelerden ve Allah ile kul arasında var olan ve aşılması gereken bazı engellerden ibaret olmasından dolayı, Hz. İbrahim'in gerçek anlamda yıldız, ay ve güneşi rab edinmediği sonucu da çıkarılabilir.

Abstract

(İşari/mystical interpretation of Prophet Abraham's (pbuh) monologue with the celestial bodies)

In this article, the parable about Prophet Abraham's (pbuh) monologue with the celestial bodies is evaluated in terms of işari /mystical interpretation and the exoteric comments on this subject are briefly discussed. In the parable, Abraham said "This is my Lord" when he saw respectively the star, the moon and the sun, but when they became out of sight, he figured out that ephemeral and transient things can not be the Lord and in the end, he faced to his Real Lord. Some interpreters, while evaluating the word "This is my Lord", argued that Prophet Abraham had adopted celestial bodies as a Lord even for a short time, while others claim that Prophet Abraham said these words as a hypothetical to demonstrate the futility of worshipping the heavenly bodies when arguing with people and have expressed that this is a discussion method. Sufis evaluated Prophet Abraham's (pbuh) monologue with the celestial bodies in terms of işari /mystical perspective and tried to explain the event with mystical concepts. The parable is tackled by Sufis as a spiritual experience which Prophet Abraham (pbuh) experienced during his rise to Lord. They gave metaphoric meanings to the celestial bodies in the story and stars, the moon and the sun have been interpreted as luminous curtains located between The Lord and Sufi to overcome in order to advance in the spiritual journey.

Key Words: Prophet Abraham, İşârî interpretation, Mystical interpretation, Seyr-i suluk

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Mektebetu'l-Kudsî, 1351 h.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, AÜİF Yay., 1974.
- _____, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*. Milliyet Yay., 1995.
- Aydın, Fuat, "Melekût" *DİA*, Ankara 2004, Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, 45-47.
- Azamat, Nihat, "Melekût" *DİA*, Ankara 2004, Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, 47-48.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadreddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr, *Arâisu'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, tahkik: Ahmed Ferîd el-Mizyadî, Birinci Basım, Beyrut 2008, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfi (Gizli Hazine)*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Beşinci Basım, İstanbul 2000, Bahar Yay..
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Üçüncü Basım, İstanbul 2005, Anka Yay.
- Curcânî, Alî b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetu Lubnan, Beyrut 1985.
- Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Sekizinci Basım, Beyrut 1426/2005, Muessesetu'r-Risâle.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut 1402/1982, Dâru'l-Ma'rife.
- _____, *Mişkâtü'l-Envâr*, tahkik: Ebû'l-Alâ Afîfî, Kahire 1383/1964, el-Mektebetu'l-Arabiyye.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim, *Mârifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, İstanbul 1984/Kit-San Yay.
- Harman, Ömer Faruk, "İbrâhim", *DİA*, İstanbul 2000, Türkiye Diyanet Vakfı, XXI, 266-272.
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, Üçüncü Basım, İstanbul 2010, Dergâh Yay.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İn-*

- san, çev. Süleyman Ateş. Ankara 1975, AÜİF Yay.
- İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. M. Nuri Gençosman, Birinci Baskı, İstanbul 2007, Ataç Yay.
- _____, *Futûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2007, Litera Yay.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, tahkik: Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. Birinci Basım, Kahire 1421/2000, Muessesetu Kurtuba.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Üçüncü Basım, Beyrut 1419/1999, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Altıncı Basım, İstanbul 2003, Dergâh Yay.
- Kâşânî, Abdurrezzâk, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2004, İz. Yay.
- _____, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, çev. Ali Rıza Doksanyedi, haz. M. Vehbi Güloğlu, Ankara 1987, Kadıoğlu Matbaası.
- Kelâbâzî, Ebûbekr Muhammed b. İshâk, *et-Taarruf li-Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf*, ta'lik: Ahmed Şemsuddîn, Birinci Basım, Beyrut 1993, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Dördüncü Basım, İstanbul 2005, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik, *Tefsîru'l-Kuşeyrî (Letâifu'l-İşârât)*, ta'lik: Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, Beyrut 1428/2007, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- _____, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, tahkik: M. Zerîk-A. A. Baltacı, İkinci Basım, Beyrut, Dâru'l-Cîl, ts.
- Mısrî, Niyâzî, *İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1971, Emel Matbaası.
- Pak, Zekeriya, "Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?" *EKEV Akademi Dergisi*, 14 (2003).
- Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Birinci Basım, Beyrut 1401/1981, Dâru'l-Fikr.
- Sulemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn b. Mûsâ el-Ezdî, *Hakâiku't-Tefsîr*, tahkik: Seyyid İmrân, Beyrut 1421/2001, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, tahkik: Ahmed Abdurrâzık el-Bekrî vd., İkinci Basım, Kahire 1428/2007, Dâru's-Selâm.
- Tânevî, Eşref Alî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. Zaferullâh Dâvûdî-Ahmet Yıldırım, Birinci Baskı, İstanbul 1995, Umran Yay.
- Tosun, Necdet, *İmâm-ı Rabbânî*, İzmir 2007, Kaynak Yay.
- Uludağ, Süleyman, "Hicab" *DİA*, İstanbul 1998, Türkiye Diyanet Vakfı, XVII, 430-431.
- _____, "İşârî Tefsir" *DİA*, İstanbul 2001, Türkiye Diyanet Vakfı XXII, 424-428.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İkinci Basım, İstanbul 2005, Kabcacı Yay.
- Veled, Sultan, *Maârif*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, İkinci Basım, Ankara 1966, MEB Yay.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara 1995, Akçağ Yay.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, On Üçüncü Basım, İstanbul, 2010, Ensar Yay.